

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.72.110>

УДК 93(477):[025.17+32.019.51]

Олеся Дзира,

<https://orcid.org/0000-0002-3928-3824>.

кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу зарубіжної україніки,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
(м. Київ, Україна),
вул. Володимирська, 62, Київ, 01001, Україна
e-mail: dzyraolesya@gmail.com

**КОНТРОПАГАНДИСТСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПЕЦФОНДУ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ
АКАДЕМІЇ НАУК УРСР**

Метою статті є аналіз та систематизація статей радянських науковців, що були читачами спецфонду Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР і публікувались за його матеріалами у бюлетені Інституту історії «Зарубіжні видання про Україну». **Методи дослідження.** При підготовці статті використано методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції; історико-порівняльний – для зіставлення оцінок державотворчих процесів в Україні діаспорних та радянських науковців; історіографічного аналізу – для опрацювання публікацій дописувачів згаданого бюлетеня. **Наукова новизна** роботи полягає в ознайомленні та характеристиці малодосліджених контрпропагандистських публікацій на сторінках журналу відділу зарубіжної історіографії Інституту історії Академії наук УРСР. **Висновки.** Зкінця 1960-х років фонд спеціального зберігання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського став головним сховищем зарубіжної україніки та заборонених видань в СРСР, що стали джерелом для контрпропагандистських досліджень при Інституті історії Академії наук УРСР. Здійснювались вони спеціально створеним у ці роки відділом зарубіжної історіографії, який займався й безпосереднім комплектуванням спецфонду шляхом замовлень необхідних для досліджень співробітників видань. Результати цих досліджень публікувались у журналі «Зарубіжні видання про Україну: науково-реферативний

бюлетень», що виходив чотири рази на рік і був призначений для службового користування. Автори статей доводили «фальсифікаторський» характер наукових робіт діаспорних вчених, спрямованих на розхитування політичного становища в СРСР. Вони змальовували радянську дійсність та історію за визначеним комуністичною партією шаблоном задля збереження та посилення тоталітарного режиму.

Ключові слова: фонд спеціального зберігання, читачі спецфонду Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР, контрпропаганда, періодичні видання, заборонена цензура література.

Актуальність теми дослідження. Наприкінці 1960-х років до спецфонду Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР (далі ЦНБ АН УРСР) стала надходити діаспорна література. Разом з нею з'явилися і читачі, що стали її замовляти переважно з метою написання контрпропагандистських досліджень. У зв'язку з цим відкрився відповідний відділ в Інституті історії АН УРСР. Актуальність статті полягає у вивченні малодослідженої теми контрпропагандистських досліджень в радянській Україні і умов, які для цього було створені в ЦНБ та в Інституті історії АН УРСР, у залученні неопрацьованих до сьогодні нових джерел.

Аналіз досліджень і публікацій. Доробок читачів спецфонду частково був проаналізований науковцями після відновлення незалежності України, однак читачі спецфонду та їхні напрацювання на сьогодні ще не стали окремим предметом досліджень. Деяко з історії функціонування так званого «відділу контрпропаганди» можливо довідатися зі збірника «Інститут історії України НАН України 1936–2006» [10]. Певна інформація про читачів спецфонду ЦНБ також є у попередньому дослідженні автора статті [8]. Обрана тема заслуговує на розроблення ще й тому, що через перспективу років інформаційна війна Росії, спрямована на викривлення української історії та культури, триває. Деякі з її методів змінюються відповідно до нових технологічних можливостей, однак ті ж самі історичні міфи кочують на сторінки нових російських підручників. Контрпропаганда незмінно залишається дієвим інструментом у цій війні.

Метою статті є аналіз та систематизація статей радянських науковців, що були читачами спецфонду ЦНБ АН УРСР і публікувались за його матеріалами у бюлетені Інституту історії «Зарубіжні видання про Україну». Згідно з метою поставлено такі завдання: з'ясувати, в яких

умовах видавався згаданий бюлетень, хто були його автори і які цілі плекали; охарактеризувати напрями їх досліджень.

Виклад основного матеріалу. У 1968 р. за рішенням директивних органів було дозволено комплектувати бібліотеку виданнями зарубіжної україніки. Вони були виокремлені та зберігались у спецфонді. Надходили вони до ЦНБ шляхом валютної передплати («подписки») через всесоюзне зовнішньоторговельне об'єднання «Міжнародна книга» чи від інших зарубіжних партнерів по обміну. Встановлення безпосередніх зв'язків з діаспорними організаціями заборонялось [21, арк. 27–28.]. Це рішення ознаменувало новий етап в роботі фонду спеціального зберігання. У тому ж році для забезпечення контрпропагандистської діяльності в Інституті історії було створено відділ зарубіжної історіографії. На нашу думку, ці дві події були безсумнівно пов'язані між собою й ознаменували посилення контрпропагандистських досліджень в країні.

У 1969–1974 рр. спецфондівська картотека налічувала приблизно тисячу користувачів зі своїми темами досліджень. У цьому випадку контингент відповідає кількості заяв на користування спецфондом, котрі щороку поновлювались ¹. Джерелом для визначення складу і кількості читачів «спецхрану» у ці роки стали «Журнал № 2 учёта читателей отдела спецхранения 1969–1974 гг.» ², «Журнал № 3 учета выдаваемой литературы, отдел спецфонда 1969–1970 гг.» ³ та «Журнал учета читателей на 1976–1978 гг.» ⁴, що збереглись серед внутрішньої документації відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, який став правонаступником спецфонду. В обліковій документації можна знайти інформацію про роки та теми досліджень, наукові та освітні інституції, в яких вони проводились і, звісно, про вчених, котрі ними опікувались, їх вивчали.

Фактаж про відвідувачів спецфонду, отриманий зі згаданих журналів, підкріплює періодичне видання відділу зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР «Зарубіжні видання про Україну: науково-реферативний бюлетень», яке публікувалось для службового користу-

---

¹ Відношення на користування матеріалами спецфонду потрібно було оновлювати щорічно.

² Журнал вівся з серпня 1969 р. і закінчився приблизно червнем 1974 р.

³ Журнал вівся впродовж серпня–грудня 1969 р.

⁴ Записи в журналі завершуються 3 січнем 1979 р.

вання з метою вести «ідеологічну війну з імперіалізмом». До 1969 р. завідувачем згаданого відділу був П. М. Калениченко, з 1969 по 1978 р. – Р. Г. Симоненко, з 1978 по 1989 р. – І. С. Хміль. З 1973 р. відділ входив у сектор проблем розвинутого соціалістичного суспільства. У 1978 р. після того, як сектори у структурі Інституту були ліквідовані, він перейменовується на відділ зарубіжної історіографії та проблем ідеологічної боротьби [24, с. 21–22; 10, с. 670].

Саме згаданий відділ в кінці 60-х та 70-х роках ХХ ст. займався систематичним комплектуванням спецфонду, оскільки його працівники замовляли потрібну для роботи літературу, а бібліотека здійснювала її передплату. Всього було одержано близько 800 видань, якими «історики-контрпропагандисти» могли користуватися лише у відділі спеціального зберігання [29, с. 13].

«Зарубіжні видання про Україну»⁵ виходили чотири рази на рік. Перший номер журналу побачив світ незадовго після заснування відділу. Останній відомий нам випуск за 1977 рік – під номером 4⁶. Подальшу долю видання можуть прояснити лише колишні співробітники відділу, оскільки досліджень у цьому напрямі ще не було проведено. Відповідальним редактором серії був А. Д. Скаба, відповідальним секретарем – М. М. Варварцев, заступником відповідального редактора – П. М. Калениченко, редакторами – С. М. Пархомчук, Р. Г. Симоненко, А. М. Шлепаков. У різні роки редакторами були М. Ф. Котляр, М. Д. Полянничко, П. С. Сохань, І. С. Хміль, М. М. Соломатін. У 1970 р. заступником відповідального редактора призначили Р. Г. Симоненка. У 1973 р. відповідальним редактором став А. Г. Шевелєв. Допишувачі бюлетеня ставили перед собою такі завдання: аналізувати зміст та основні напрями «антирадянських ідеологічних диверсій», сприяти посиленню контрпропагандистських дій, викриттю «підступної діяльності імперіалістичних ідеологів, брудної писанини українських буржуазних націоналістів» [4, с. 5].

У бюлетені реферувались книги й окремі статті із зарубіжних періодичних видань, що висвітлювали історію, культуру, економіку та

---

⁵ Спершу він друкувався у Лабораторії офсетного друку Інституту економіки АН УРСР, згодом – у Лабораторії офсетного друку Інституту історії АН УРСР, з 1975 р. – у друкарні МВС УРСР.

⁶ До нас дійшли не всі випуски згаданого журналу. Можливо, частина з них зберігається у приватних колекціях.

світогляд українців на батьківщині і в еміграції, здійснювались огляди діяльності зарубіжних дослідницьких центрів, які займались радянознавством, робився акцент саме на українознавчих студіях.

Журнал мав свою структуру, яка складалась із рубрик «статті», «огляди та рецензії», «замітки». У деяких випусках їх назви могли звучати інакше, але зміст залишався тим самим. Час від часу з'являлася бібліографічна рубрика – «Нові видання закордоном».

Значний сегмент складали статті на історичну тематику, присвячені дослідженням західної історіографії історії України, зокрема оцінці діаспорними науковцями суспільно-політичного, нормативно-правового, економічного, культурного та морально-етичного становища в УРСР. Публікувались політологічні дослідження, що протиставляли марксизм-ленінізм «буржуазним» політичним ідеологіям. Загалом усі статті базувалися на протиставленні так би мовити радянського та західного бачення (способу життя). Це лише не стосувалось заміток та статей інформаційного характеру, що повідомляли про «ворожу» діяльність українських еміграційних осередків та центрів радянознавства. Фальсифікаторський характер мали рецензії на провідні діаспорні видання, а також оцінки діаспорними історіографами доробку радянських науковців. Авторів періодичного видання цікавили всі напрями діяльності діаспорних українців і знакові події у їхньому житті. У позитивному ключі згадувались лише так звані «прогресивні» організації, що поширювали комуністичну ідеологію серед закордонного українства. Час від часу приділялась увага зарубіжній бібліографії. Низка статей у збірнику містить цінний фактаж для подальших діаспорознавчих досліджень, оскільки дехто з його дописувачів проводив і справді кропітку пошукову роботу.

До найпопулярніших напрямів історичних досліджень у збірнику належали питання єдиної руської народності княжих часів, возз'єднання України з Росією за Б. Хмельницького, Другої світової війни, руху ОУН-УПА, радянської історії.

Для прикладу, якщо писали про історію Київської Русі, то традиційно спиралися на концепцію «трьох братніх народів», зараховували літописні пам'ятки XI–XIII ст. до східнослов'янської культурної спадщини, наголошували на існуванні давньоруської мови, яка утворилась із праслов'янської і була спільною для українців, росіян і білорусів [16, с. 83, 86]. Щодо питання етногенезу слов'ян, то на противагу гіпотезам

діаспорних істориків, які стверджували, що прабатьківщина слов'ян була на території України, висували гіпотезу П. М. Третякова про ядро слов'янської прабатьківщини в середній смузі Європи, на північ і північний схід від Карпат [13].

Досліджуючи період Київської Русі, прокомуністичні автори регулярно звертаються до наукової концепції М. С. Грушевського і при цьому, самі того не усвідомлюючи, визнають авторитет останнього.

При згадуванні подій Другої світової війни авторами збірника наголошувалось на применшенні внеску СРСР у завершення Другої світової війни у західних ЗМІ та історіографії [30]; на «злочинах» ОУН-УПА в роки війни [9].

У літературознавчих дослідженнях твори визнаних у діаспорі українських письменників таврували «ідейно-порочними» [17, с. 18]. Також на сторінках журналу розроблялись проблеми соціальної лінгвістики. При цьому радянські філологи офіційну політику, спрямовану на обмеження використання української мови, вважали «міфом» [1, с. 8], а посилене вивчення російської мови в УРСР виправдовували потребами розширення соціокультурних можливостей громадян [25]. Аналогічно заперечувалась «політика державного атеїзму» в СРСР [26]. Свідомо підтасовуючи факти, автори статей намагалися спростувати аргументи зарубіжних громадських активістів про порушення прав віруючих у СРСР [6]. При розгляді економічного становища в УРСР діаспорними вченими дописувачі збірника категорично заперечували їхні тези про «приватно-власницьку психологію» українців та індивідуалізм, несприйняття українським народом ідей колективізму та повернення його до колоніального життя. Поширювали тезу, що за рівнем національного доходу на душу населення УРСР «знаходиться серед найпередовіших країн світу» і наголошували на економічній рівності союзних республік [7, с. 43].

Під наглядом контрпропагандистів опинилась наукова діяльність в діаспорі. Так, Інститут українознавства при Гарварді назвали проектом нових антирадянських ідеологічних диверсій, що вимагає своєчасного реагування з боку радянських науковців [27, с. 34]. УВАН, НТШ, УВУ також трактувалися як псевдонаукові установи. У негативному ключі описувались мета та результати так званих «студійних семінарів» Конгресу української вільної політичної думки (КУПВД), що розпочали свої засідання у 1972 р. у Мюнхені [2]. Предметом дослідження

також став журнал «Український історик». Публікації в ньому, зі слів М. Ф. Котляра, належать до буржуазно-націоналістичної історіографії, а його автори перекручують історичну дійсність [14, с. 54]. Аналогічно було здійснено огляд статей журналу «Recenzija» за 1970–1973 рр., що видавався кафедрою українознавства (з 1973 р. стає Інститутом) при Гарвардському університеті [15].

Під пильним контролем також перебували суспільно-політичні об'єднання, певні акції яких, зі слів авторів журналу, ніби фінансувалися Центральним розвідувальним управлінням (далі ЦРУ) та ФБР [11]. Такі судження стосувались і української преси в діаспорі [3]

Також авторами збірника аналізувалася оцінка СРСР на Заході як учасника міжнародного процесу. Визначалися ті, хто протидіяв розрядці міжнародної напруженості. Серед них: Організація Північноатлантичного договору (НАТО), блок Християнсько-демократичного союзу і Християнсько соціального союзу (ХДС/ХСС), що виношували «маячні плани приєднання НДР до ФРН» [20, с. 16], українські діаспорні організації, які намагались встановити контакти з латвійськими, литовськими, білоруськими, естонськими та польськими «реакціонерами» задля консолідації атибільшовицьких емігрантських груп, Українська Національна Рада та Український конгресовий комітет Америки тощо [20].

Не оминався увагою аналіз робіт зарубіжних учених про діяльність і ідеологічну платформу комуністичної партії, що іде в розріз із радянською історіографією [28].

Низка заміток інформували про небезпечну для СРСР співпрацю американських ЗМІ, а саме газети «Америка» та журналістки Еріт Керміт Рузвельт з інформаційною службою «Смолоскип», що вилилась у популяризацію відомостей про репресії в Україні та нищення українського культурного надбання [18]; про затвердження трьох нових українознавчих курсів, запропонованих Колегією Святого Андрія при Манітоському університеті, щоб поширювати проукраїнську «клерикально-націоналістичну ідеологію» серед молоді [5, с. 68]; про відкриття Я. Рудницьким українознавчих кафедр у закордонних університетах [12]; про утворення у 1976 р. КІУСу при Альбертському університеті, його фінансування, співробітників і найближчі плани [19] тощо.

Джерелами для написання розвідок в «Зарубіжних виданнях про Україну» стали популярні тогочасні закордонні публікації (довідник «Handbook of major Soviet nationalities» (New York, 1968) під редакції-

єю Л. Каца, Р. Роджерса і Ф. Харнда; Е. Ф. Зімке «Stalingrad to Berlin: the German defeat in the East» (Washington, 1968), праця Г. Лассвелла та Н. Лейтеса «Language of politics» (Кембридж, 1968), монографії та статті українських істориків, мовознавців, економістів, політологів (Б. Левицький, Я. Славутич, О. Горбач, Ю. Тарнавський, І. Кузич-Березовський, В. Кубійович, Д. Луцький, Л. Винар, Ю. Фединський, І. Майстренко, М. Сосновський, М. Чубатий, А. Камінський, Б. Кравців, А. Г. Горбач, П. Штепа, В. Щербаківський, І. Коропецький, В. Голубничий, О. Рудницький, К. Кононеко, З. Мельник, В. Бандера, Д. Донцов, І. Бакало, А. Бедрій, П. Стерчо, Я. Білинський, Б. Боцюрків, О. Войценко, І. Тесля, П. Юзик), «Енциклопедія українознавства» тощо. Особливою популярністю користувалась діаспорна періодика – «Визвольний шлях», «Сучасність», «Шлях перемоги», «Америка», «Українська думка», «Українські вісті», «Український голос», «Український самостійник», «Християнський голос», «Гомін України», «Вільна думка», «Ukrainian quarterly» та інші – у якій йшлося про сучасний стан розвитку науки, суспільно-політичного й культурного життя української діаспори та капіталістичних країн. Беззаперечним фаворитом у тогочасних відвідувачів була газета української громади в США «Свобода». Звісно, в дослідженнях цитувались праці класиків радянської історіографії, твори В. І. Леніна, новини та відомості з радянської преси («Правда», «Радянська Україна», «Літературна Україна», «Радянське літературознавство», «Статистика» (щорічник), журнал «Вопросы экономики») тощо.

Перший випуск збірника вийшов накладом у 68 од. зб., тираж з роками збільшувався і часом доходив до 115 примірників.

Оскільки бюлетень видавався під грифом «таємно» (з 1968 р. і до початку 1970-х років – «для службового користування»), встановлювались певні правила для його читачів, які були попередньо визначені. На нього не можна було посилались у відкритих виступах чи публікаціях. Використання та цитування наведених у бюлетені джерел дозволялось лише після погодження з Інститутом історії [22; 23].

Авторами цих розвідок були активні читачі спецфонду. Вони були фахівцями головним чином з історичних наук, а також філологічних, юридичних, економічних. Серед них: Р. Г. Симоненко, Ю. І. Римаренко, М. Ф. Котляр, Б. А. Садурський, В. Л. Микитась, Л. А. Демиденко, М. М. Варварцев, Н. І. Червінкіна-Корольова, Г. І. Ігнатченко, О. М. Дзю-

ба, М. І. Павленко, О. В. Спицька, В. М. Рябоконь, В. Б. Євтух, В. М. Ткаченко, О. В. Картунов, Л. В. Руденко, В. П. Трощинський та інші.

Дані про деяких авторів, чий імена в бюлетені подані у вигляді криптонімів, з'ясовано завдяки журналам відвідування та видачі літератури. Для прикладу, О. Д. – це Олена Дзюба, О. К. – О. В. Картунов, В. Т. – В. М. Ткаченко, М. П. – М. І. Павленко, Л. Д. – Л. А. Демиденко, Г. І. – Г. І. Ігнатченко, М. В. – М. М. Варварцев, В. Є. – В. Б. Євтух, В. Т. – В. М. Ткаченко або В. П. Трощинський, Н. Ч. – Н. І. Червінкіна-Корольова, В. Р. – В. М. Рябоконь або В. М. Русанівський.

Серед дописувачів журналу були видатні вчені, які творили справжню науку. Варто згадати таких фахівців у галузі історії, як О. М. Апанович, В. Б. Євтух, М. Ф. Котляр, М. І. Павленко, В. П. Трощинський.

Основну ж масу користувачів відділу спеціального зберігання складала контрпропагандисти, що свідомо готували свої статті у рамках виконання ідеологічних завдань. Не тільки публікації в бюлетені були утаємниченими, а й захист дисертацій співробітників відділу зарубіжної історіографії. Так, закритим був захист у М. М. Варварцева, В. М. Ткаченка. У В. Б. Євтуха, М. І. Павленка, О. В. Картунова, В. П. Трощинського науковим керівником був один з провідних контрпропагандистів УРСР – Р. Г. Симоненко, а у І. С. Хміля – опонентом [31, с. 259–266]. Варто зазначити, що не всі автори статей у бюлетені були співробітниками так званого «відділу контрпропаганди».

Якщо ще у 1968 р. з надходженням діаспорної літератури до спецфонду його відвідувачами були працівники інститутів Академії наук, викладачі вузів, аспіранти, докторанти тощо, то після розгрому гуманітарних та суспільних наук в УРСР у 1972 р. основними читачами спецфонду, за поодинокими винятками, стали співробітники відділу зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР, що займались суто контрпропагандистською роботою.

Комуністична пропаганда та контрпропаганда мали бути інструментом у стиранні національних відмінностей населення СРСР, зокрема мовних, культурних, історичних. Все це виливалось у внесення змін до українського правопису, виведення існування «єдиного радянського народу» і нібито його мирної історії, орієнтованої на єднання під патронатом Росії. Ще міцнішому єднанню, окрім тез про схожість мов, культури, релігії, менталітету та історії, будівництво комуністичної держави та поширення комунізму в усьому світі, мало сприяти ство-

рення образу зовнішнього ворога, боротьба з яким полегшувалась завдяки цьому єднанню.

Висновки. Отже, з 1968 р. з дозволом надходження діаспорної літератури до фонду спеціального зберігання зростає кількість контрпропагандистських досліджень, на якій вони базувались. Задля втілення компартійної директиви в Україні було відкрито відділ зарубіжної історіографії при Інституті історії АН УРСР, що почав видавати бюлетень «Зарубіжні видання про Україну». Окрім наукових публікацій, джерелом для встановлення частоти відвідувань «спецхрану», років та тем досліджень стали журнали обліку читачів та літератури. Результати досліджень Р. Г. Симоненка, В. Л. Микитася, Ю. І. Римаренка, Н. І. Червінкіної-Корольової, Г. І. Ігнатченка, Б. А. Садурського, Л. А. Демиденко, М. М. Варварцева, В. М. Рябоконя, М. Ф. Котляра є яскравим свідченням заполітизованості гуманітарних та суспільних наук кінця 1960–1970-х років.

Згаданий журнал видавався щоквартально у обсязі від 68 до 115 примірників під грифом «для службового користування», а згодом – «таємно». Цитування публікацій з бюлетеня дозволялось лише після попереднього погодження з Інститутом історії.

У всіх статтях періодичного видання засуджувався «міжнародний імперіалізм» та «буржуазний націоналізм». Їхньою метою було ознайомлення з діяльністю «українських буржуазних націоналістів» та дискредитація її за допомогою псевдонаукової аргументації, визначення напрямів і перспектив їхніх «підривних акцій», спрямованих безпосередньо проти УРСР. Іншими словами, це була фальсифікація історії задля збереження та посилення радянського режиму. Напрямами досліджень, розвинутими на сторінках журналу, були: історія України, політика, право та економіка в УРСР крізь призму поглядів закордонних вчених, літературознавчі та мовознавчі дослідження українців закордоном, суспільно-політична, освітня, наукова діяльність представників української діаспори, зарубіжне радянознавство, СРСР на міжнародній арені тощо. Підміна вимог наукових досліджень завданнями контрпропаганди, брак доказовості й неупередженості аргументів у кінцевому підсумку призводили до наукоподібності викладу і втрати об'єктивності змісту.

Список бібліографічних покликань

1. Білодід І. К., Грищенко А. П. Мовний камуфляж буржуазних ідеологів. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975. № 2. С. 3–13.
2. Варварцев М. М. Буржуазно-націоналістичні ідеологи в пошуках нових засобів антирадянських диверсій. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975. № 4. С. 8–17.
3. Варварцев М. М. Про сучасну пресу українських буржуазних націоналістів. *Зарубіжні видання про Україну*. 1977. № 1–2. С. 3–13.
4. Від редколегії. *Зарубіжні видання про Україну*. 1968. № 1–2. С. 3–5.
5. Вовк О. Л. Активізація націоналістичних клерикалів у Манітобському університеті. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975. № 3. С. 67–70.
6. Вовк О. Л. Участь націоналістичних клерикалів у провокаційній кампанії «на захист прав людини». *Зарубіжні видання про Україну*. 1977. № 4. С. 11–16.
7. Демківський А. В. Буржуазно-націоналістичні концепції «економічного колоніалізму» і радянська дійсність. *Зарубіжні видання про Україну*. 1970. № 3–4. С. 38–51.
8. Дзира О. Читацьке обличчя спецфонду Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР кінця 1960–1970-х років. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 4. С. 16–29.
9. Замлинський В. О. Злочини українських буржуазних націоналістів у роки Великої Вітчизняної війни. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975. № 1. С. 60–71.
10. Інститут історії України НАН України 1936–2006 / ред. кол. : В. А. Смолій (голова), В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 818 с.
11. Картунов О. В. Зарубіжна молодь українського походження в антирадянських планах та акціях буржуазних націоналістів. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975. № 3. С. 37–50.
12. Картунов О. В. Плани і заходи щодо «Українських кафедр» в університетах Бразилії та Австралії. *Зарубіжні видання про Україну*. 1976. № 3–4. С. 62–64.
13. Котляр М. Ф. Питання етнічної історії східних слов'ян та ідеологічна боротьба. *Зарубіжні видання про Україну*. 1977. № 3. С. 12–20.
14. Котляр М. Ф. Радянська історіографія у тлумаченні журналу «Український історик». *Зарубіжні видання про Україну*. 1976. № 1–2. С. 53–59.
15. Котляр М. Ф. «Українознавчі» писання гарвардських рецензентів. *Зарубіжні видання про Україну*. 1976. № 3–4. С. 56–61.
16. Котляр М. Ф. Ще одна фальсифікація історії формування української народності. *Зарубіжні видання про Україну*. 1970. № 3–4. С. 81–91.

17. Микитась В. Л. Зарубіжні «інтерпретації» літературного життя на Україні. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975. № 2. С. 14–24.
18. Н. Ч. Співробітництво націоналістів з діячами великої буржуазної преси (США). *Зарубіжні видання про Україну*. 1971. № 2. С. 58–59.
19. О. К. Канадський інститут українських досліджень. *Зарубіжні видання про Україну*. 1977. № 1–2. С. 68–69
20. Павленко М. І. Вороги миру й безпеки в Європі та їхні підголоски. *Зарубіжні видання про Україну*. 1976. № 1–2. С. 14–20.
21. Переписка между ЦК Коммунистической партии Украины и Президиумом АН УССР по научным и методическим вопросам, 29 января – 15 октября 1969 г. *Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Оп. 1. Спр. 1406. 76 арк.
22. Редколегія. До відома читачів. *Зарубіжні видання про Україну*. 1971. № 4. С. 2.
23. Редколегія. До відома читачів. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975. № 1. С. 2.
24. Рубльов О. С., Юркова О. В. Інститут історії України НАН України: віхи історії (1936–2006). *Інститут історії України НАН України 1936–2006 / ред. кол. : В. А. Смолій (голова), В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. С. 5–35.
25. Садурський Б. А. Нові вправи фальсифікаторів ленінської національної політики. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975. № 2. С. 25–42.
26. Садурський Б. А. Правове становище церкви в СРСР у кривому дзеркалі «радянології» та «українознавства». *Зарубіжні видання про Україну*. 1976. № 1–2. С. 42–52.
27. Симоненко Р. Г. Черговий план ідеологічних диверсій українського буржуазного націоналізму та його реалізація. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975. № 3. С. 3–36.
28. Соломатін М. М. Фальсифікація ідейних та організаційних основ КППС – головне вістря антирадянщини. *Зарубіжні видання про Україну*. 1976. № 3–4. С. 3–15.
29. Супронюк О. Зарубіжна україніка: проблеми вивчення. *Бібліотечний вісник*. 1997. № 2. С. 12–15.
30. Хміль І. С. Фальсифікатори історії перемоги українського народу. *Зарубіжні видання про Україну*. 1975. № 1. С. 3–15.
31. Юркова О. В., Азарх І. С. Спеціалізована вчена рада. *Інститут історії України НАН України 1936–2006 / ред. кол. : В. А. Смолій (голова), В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. С. 234–304.

References

1. Bilodid, I. K., & Hryshchenko, A. P. (1975). Movnyi kamufliazh burzhuaznykh ideolohii [Linguistic camouflage of bourgeois ideologues]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 2, 3-13. [In Ukrainian].
2. Varvartsev, M. M. (1975). Burzhuazno-natsionalistychni ideolohy v poshukakh novykh zasobiv antyradianskykh dyversii [Bourgeois-nationalist ideologues in search of new means of anti-Soviet sabotage]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 4, 8-17. [In Ukrainian].
3. Varvartsev, M. M. (1977). Pro suchasnu presu ukrainskykh burzhuaznykh natsionalistiv [About the modern press of Ukrainian bourgeois nationalists]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 1-2, 3-13. [In Ukrainian].
4. Vid redkolehii [From the editorial board]. (1968). *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 1-2, 3-5. [In Ukrainian].
5. Vovk, O. L. (1975). Aktyvizatsiia natsionalistychnykh klerykaliv u Manitobskomu universyteti [Activation of nationalist clericals at the University of Manitoba]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 3, 67-70. [In Ukrainian].
6. Vovk, O. L. (1977). Uchast natsionalistychnykh klerykaliv u "provokatsiinii kampanii na zakhyst prav liudyny" [Participation of nationalist clericals in a provocative campaign "to protect human rights"]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 4, 11-16. [In Ukrainian].
7. Demkivskiy, A. V. (1970). Burzhuazno-natsionalistychni kontseptsii «ekonomichnoho kolonializmu» i radianska diisnist [Bourgeois-nationalist concepts of «economic colonialism» and Soviet reality]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 3-4, 38-51. [In Ukrainian].
8. Dzyra, O. (2023). Chytatske oblychchia spetsfondu Tsentralnoi naukovoï biblioteky Akademii nauk URSR kintsia 1960–1970-kh rokiv [Reader's face of the special fonds of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in the late 1960s and 1970s]. *Biblioteknyi Visnyk*, 4, 16-29. [In Ukrainian].
9. Zamlinskyi, V. O. (1975). Zlochyny ukrainskykh burzhuaznykh natsionalistiv u roky Velykoi Vitchyznianoï viiny [Crimes of Ukrainian bourgeois nationalists during the Great Patriotic War]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 1, 60-71. [In Ukrainian].
10. Smolii, V. A., Verstiuk, V. F., Vidnianskyi, S. V. [et al.] (Eds.). (2006). Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy 1936–2006 [Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine 1936–2006]. Kyiv, Ukraine: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
11. Kartunov, O. V. (1975). Zarubizhna molod ukrainskoho pokhodzhennia v antyradianskykh planakh ta aktsiakh burzhuaznykh natsionalistiv [Foreign youth of Ukrainian origin in the anti-Soviet plans and actions of bourgeois nationalists]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 3, 37-50. [In Ukrainian].

12. Kartunov, O. V. (1976). Plany i zakhody shchodo "Ukrainskykh kafedr" v universytetakh Brazyl'ii ta Avstralii [Plans and measures regarding "Ukrainian departments" in universities in Brazil and Australia]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 3-4, 62-64. [In Ukrainian].

13. Kotliar, M. F. (1977). Pytannia etnichnoi istorii skhidnykh slovia ta ideolohichna borotba [Issues of ethnic history of Eastern Slavs and ideological struggle]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 3, 12-20. [In Ukrainian].

14. Kotliar, M. F. (1976). Radianska istoriohrafia u tлумachenni zhurnalu "Ukrainskyi istoryk" [Soviet historiography in the interpretation of the journal "Ukrainian Historian"]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 1-2, 53-59. [In Ukrainian].

15. Kotliar, M. F. (1976). "Ukrainoznavchi" pysannia harvardskykh retsenzentiv ["Ukrainian study" writings of Harvard reviewers]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 3-4, 56-61. [In Ukrainian].

16. Kotliar, M. F. (1970). Shche odna falsyfikatsiia istorii formuvannia ukrainskoi narodnosti [Another falsification of the history of the formation of the Ukrainian nationality]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 3-4, 81-91. [In Ukrainian].

17. Mykytas, V. L. (1975). Zarubizhni "interpretatsii" literaturnoho zhyttia na Ukraini [Foreign "interpretations" of literary life in Ukraine]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 2, 14-24. [In Ukrainian].

18. N. Ch. (1971). Spivrobotnytstvo natsionalistiv z diiachamy velykoi burzhuaznoi presy (SShA) [Cooperation of nationalists with figures of the big bourgeois press (USA)]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 2, 58-59. [In Ukrainian].

19. O. K. (1977). Kanadskyi instytut ukrainskykh doslidzhen [Canadian Institute of Ukrainian Studies]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 1-2, 68-69. [In Ukrainian].

20. Pavlenko, M. I. (1976). Vorohy myru y bezpeky v Yevropi ta yikhni pidholosky [Enemies of peace and security in Europe and their echoes]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 1-2, 14-20. [In Ukrainian].

21. Peregiska mezhdru TcK Kommunisticheskoi partii Ukrainy i Prezidiumom AN USSR po nauchnym i metodicheskim voprosam, 29 yanvaria – 15 oktiabria 1969 g. [Correspondence between the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Presidium of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR as to scientific and methodological issues, January 29 – October 15, 1969]. (*Archive of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine*. (Inventory 1. File 1406. 76 f.). Kyiv, Ukraine. [In Russian].

22. Redkolehiia. (1971). Do vidoma chytachiv [For the information to readers]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 4, 2. [In Ukrainian].

23. Redkolehiia. (1975). Do vidoma chytachiv [For the information to readers]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 1, 2. [In Ukrainian].

24. Rubliov, O. S., & Yurkova, O. V. (2006). Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy: vikhy istorii (1936–2006) [Institute of History of Ukraine of the National Academy

of Sciences of Ukraine: milestones of history (1936–2006)]. In Smolii, V. A., Verstiuk, V. F., Vidnianskyi, S. V. [et al.]. (Eds.). *Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy 1936–2006* [Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine 1936–2006]. Kyiv, Ukraine: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Pp. 5-35. [In Ukrainian].

25. Sadurskyi, B. A. (1975). Novi vpravy falsyfikativ leninskoj natsionalnoi polityky [New exercises of falsifiers of Lenin's national policy]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 2, 25-42. [In Ukrainian].

26. Sadurskyi, B. A. (1976). Pravove stanovyshe tserkvy v SRSR u kryvomu dzerkali «radianolohii» ta "ukrainoznavstva" [The legal state of the church in the USSR in the crooked mirror of "Sovietology" and "Ukrainian studies"]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 1-2, 42-52. [In Ukrainian].

27. Symonenko, R. H. (1975). Chervohyi plan ideolohichnykh dyversii ukrainskoho burzhuaiznoho natsionalizmu ta yoho realizatsiia [The next plan of ideological sabotage of Ukrainian bourgeois nationalism and its implementation]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 3, 3-36. [In Ukrainian].

28. Solomatin, M. M. (1976). Falsyfikatsiia ideinykh ta orhanizatsiinykh osnov KPRS – holovne vistria antyradianshchyny [Falsification of the ideological and organizational bases of the CPSU – the main point of anti-Sovietism]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 3-4, 3-15. [In Ukrainian].

29. Suproniuk, O. (1997). Zarubizhna ukrainika: problemy vyvchennia [Foreign Ukrainianica: problems of study]. *Bibliotechnyi visnyk*, 2, 12-15. [In Ukrainian].

30. Khmil, I. S. (1975). Falsyfikatory istorii peremohy ukrainskoho narodu [Falsifiers of the history of the victory of the Ukrainian people]. *Zarubizhni vydannia pro Ukrainu*, 1, 3–15. [In Ukrainian].

31. Yurkova, O. V., & Azarkh, I. S. (2006). Spetsializovana vchena rada [Specialized Academic Council]. In Smolii, V. A., Verstiuk, V. F., Vidnianskyi, S. V. [et al.]. (Eds.). *Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy 1936–2006* [Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine 1936–2006]. Kyiv, Ukraine: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Pp. 234-304. [In Ukrainian].

Olesia Dzyra,

<https://orcid.org/0000-0002-3928-3824>,

Candidate in Historical Sciences,

Head of the Department of Foreign Ukrainianica,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

62, Volodymyrska Street, Kyiv, 01001, Ukraine

e-mail: dzyraolesya@gmail.com

COUNTERPROPAGANDA RESEARCHES IN UKRAINIAN SOVIET PERIODICALS BASED ON THE MATERIALS OF THE SPECIAL FONDS OF THE CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE UKRAINIAN SSR

The purpose of the work is to analyze and systematize the articles of Soviet scientists who were readers of the special fonds of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR and published articles, based on its materials in the bulletin of the Institute of History "Foreign Publications about Ukraine". **Methodology.** The methods of analysis and synthesis, induction and deduction were used in the preparation of the article; historical and comparative – to compare the assessments of state-building processes in Ukraine by diaspora scientists and Soviet ones; historiographical analysis – to study the publications of contributors to the aforementioned bulletin. **The scientific novelty** of the work lies in the familiarization and characteristics of little researched counterpropaganda publications on the pages of the journal of the department of foreign historiography of the Institute of History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. **Conclusions.** Since the end of the 1960s, the special storage fonds of the Vernadsky National Library of Ukraine became the main repository of foreign Ukrainica literature and forbidden publications in the USSR, which became a source for counterpropaganda researches at the Institute of History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. They were accomplished by the department of foreign historiography, which was specially created in those years, which was also involved in the direct book acquisition of the special fonds by ordering publications necessary for investigations of their staff members. The results of these studies were published in the journal "Foreign publications about Ukraine: scientific and abstract bulletin", which was published four times a year and was intended for official use. The authors of the articles proved the «falsification» character of the scientific works of diaspora scientists aimed at destabilizing the political situation in the USSR. They depicted the Soviet reality and history according to the pattern determined by the Communist Party in order to preserve the established totalitarian regime.

Keywords: special storage fonds, readers of the special fonds of the Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, counterpropaganda, periodicals, literature prohibited by censorship.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2024 р.